

valóság

Kun István

A nyomorúság forrásai*

Jónás Krisztián életének és halálának története ennek a tanyának is története. Talán balsorsot is mondhatnék. És ennek a balsorsnak főszereplője is van. Egy termelősövetkezet, amely már csak az emlékekben létezik. Ugyanúgy, mint az egyre terebélyesedő perifériák sok száz nagyüzeme. Ahol munkát tanulhattak sokan, sőt szerencsés esetben azt is, hogy *a munka szent*. Ahol megszokhatták, hogy minden reggel meg kell mosdani, fésülni, borotválkozni, rendesen felöltözni, és ápoltnak, sőt pihenten végezni a rájuk bízott feladatot. Ahonnan – a legtöbb helyen – még a másnapost is kinézték. Ahonnan jövedelmet szerezhettek. Amire alapozhattak. Házat építhettek, akár hitelből is, berendezhették, házasságot köthettek, családot alapíthattak.

A nagyüzem megélhetést jelentett. Manapság ez hiányzik szinte mindenütt. A megélhetés. Most látszik, mekkora úr e fogalom.

A Szabadságtelepen természetesen Szabadságnak hívták a téeszt. (Inkább fordítva történt: a téesz előbb lett Szabadság, mint a telep. Azt korábban Szenyves-pusztának hívták.) Sosem volt gazdag e homokon termelgető 2500 hektáros nagyüzem, mert a földek természetes termőképessége nem közelítette még az átlagost sem, nemhogy a jobbakat.

A telepen a középkorúak is szeretettel emlékeznek dr. Miklósi Ferencre, a korábbi téeszelnőkre. Meggondolt, a munkásembert föltétlenül becsülő vezetőnek számított a környéken. Ismertem, hiszen Nyírbátorban, a téeszek területi szövetségében folyó vitákban kinek-kinek megmutatkozott az egyénisége, és hogy legyenek viták, formálódjon egy térségi agrárpolitika, erről a szövetség vezetői – élükön Makrai László titkárral – áldásosan gondoskodtak. Más kérdés, hogy az ott elhangzott világmegváltó tervek javarésze a süllyesztőbe került, pedig – állítom – nem lett volna céltalan, ha akár miniszter, akár MSZMP-s tótumfaktum értő fülekkel hallgatja ezeket. *Ám az a vita sosem arról szólt, hogy még több pénzt ide! Hogy még több támogatást! Hogy még, még, még! Hát miről? Például arról, hogy az ágazatnak ki kell fizetnie egy korszerűtlen ipar cehhjét, ami újra milliárdokba kerül – akkori milliárdokba! –, és mit tegyünk, hogy mégis talpon maradhassunk?*

A Szabadság Tsz nem számított egyedülnek még a megyében sem, hiszen a téeszek több mint fele – ez körülbelül százhusz gazdaságot jelentett – gyatra természeti körülmények között, rongy földeken gazdálkodott. Keresni kellett a kiutat.

* Részlet a szerzőnek a „Kamaszhalál a senki földjén” című, megjelenés előtt álló szociográfiájából, amelyben annak gyökereit keresi, miért dolgozott egy tizenhét éves cigányfiú erdőmunkán, feketén persze, amikor agyonütötte egy rádóló fa.

Program kellett a megye nehéz körülmények között élő üzemeinek. Készült ilyen. Kiváló tervek formálódtak, a megvalósítás pedig sikereket ígért.

De helyette mi történt? Említeni is szégyellem. Egy példa. Az épülő kisvárdai baromfifeldolgozó igazgatójával megpróbáltunk rávenni egy – állami gazdaságból jött – megyei párttitkárt, hogy a termelési hátteret a megyében építsük ki. (A baromfifeldolgozó tizenkét cég közös vállalata volt, s ezek képviselői – tehát nem az ilyen-olyan pártbizottsági korifeusok – engemet választottak az igazgatótanács elnökének. Az jövedelemmel akkoriban nem járt, munkával annál többel.) Használt volna ez a megélhetésnek?

Hogyne használt volna! Kellett volna hozzá 330 millió állami támogatás az üzemeknek, ami elég nagy pénz volt ugyan, de nem akkora, hogy csuklani kelljen tőle. (Téesznek tucatjaiban meghaladta az éves termelési érték ezt az összeget.)

És mi történt? A titkár az elemzéseinket és javaslatainkat elengedte a füle mellett, és kizárólag csak arról mesélt, hogy hatvan lépésről állóra lőtte a rókát, és milyen isteni özpörköltet főztek a Meleghegyen. (Ez a név nem hegyet jelölt, hanem az egykori Apagyi Állami Gazdaság egyik konyháját, ebédlőjét jelentette, meg a prima szakácsot. Maga a hely Magy községnek a szomszédságában található, ahol Jónás Krisztiánt a baleset érte.) A termelési háttérből persze semmi sem valósult meg, csupán sokára és másképp, amihez semmi köze se a megyének, se a pártbizottságának. És az állami büdzsének se. Megoldottuk nélkülük. A titkár viszont később, amikor a téeszek három megyei szövetsége egy nyíregyháziba vonódtak össze, ennek a feje lett. Képzeltető, milyen áldásos és malasztal teljes évek következtek.

A Szabadság Tsz pedig csöndben dolgozott a megyehatáron. A perifériák perifériáján. Ott, ahol már a madár se jár. Fejesek látogatásai nemigen zargatták ezt a vidéket. Kiesett a fútakon csüngő szőlőfürtszerű látványüzemek sorából, meg hát minek bámulja valamelyik pártajátollah vagy akár miniszter is a C-lakásokból kirajzó cigánypurdékat? Mert ahogy a Szabadság-telepre beérünk, az első kép róluk szól. Nem, nem. Ide nem lehetett ilyen VIP-vendégeket hívni, de még „egyszerű” központi bizottsági tagokról sem lehetett volna szó. Azok látogatásához aszfaltozni kellett volna a járdát, az utcát söpörni, terített asztalt keríteni, özet lőni vagy vaddisznót, pörköltnek. Macerás az ilyen látogatás, jobb, ha máshová viszik a magas vendéget. Különben pedig a település túlsó végén ott díszlett a Cserhágó, a maga legalább négycsillagos hoteljével (a külföldi vadászokat nem lehetett volna kulipintyóban megaltatni), és ott is kiváló özpörköltet főztek. Melyik nagykutya ment volna tovább a Szabadságtelepre? Noha javarészüket azt sem tudta, hogy azt valaha Szennyes-pusztának hívták.

A homoki – más néven futóhomoki, vagyis az agronómusok szerint a vázталajokon – gazdálkodóknak alaposan föladatott a lecke, hogy miből éljenek meg. Különösen akkoriban, amikor törvény volt rá: a téesznek *munkát kötelező adnia* a tagjai számára. Munkát, tehát keresetet is. Az almatermesztés csak időlegesen nyújtott jövedelmet. A tél végén metszeni kellett, ebben két-három hónapot dolgozhattak még traktorosok is. (Nemigen volt a munkájukban *általában* köszönet: javarészüket lenézte a „fán csimpaszkodó” ollósokat.) És jöhetett a szüret szeptember közepétől október végéig. Ez nemcsak az alma leszedését jelentette, hanem a csomagolását és elszállítását is. A szovjet exportra szánt gyümölcsöt november elejétől inkább csak hűtővagokban lehetett küldeni, megvédendő az ottani, egyre gyakoribb

komoly hidegtől, és olyanokból a szovjet vasutak nem rendelkeztek elegendővel, vagyis a kiszállítás akadozott.

Az almatermesztés tehát évtizedeken át jövedelmet hozott ugyan, de nem oldotta meg az üzemekben a folyamatos foglalkoztatást. Ez nemcsak a kereset hiányát eredményezte, hanem azt is, hogy a tagok többsége vagy nem kaphatott háztáji földet, vagy csak keveset mérhettek ki neki. A háztájira való jogosultsághoz meg a nyugdíjéhez ledolgozott órák kellettnek – és azok hiányoztak. Az állattenyésztés komoly nyereséget hozhatott, nagy volumennel, viszont roppant kevés munkással. Emiatt a téeszkek egy része (ám állami gazdaság egyetlen egy sem!) a zöldségtermesztés felé fordult. Ennek két akadályja lehetett. Ahol öntöző víz állt rendelkezésre, ott túl kötöttek voltak a talajok, és azok kevéssé alkalmasak e célra. Ahol a talajok lazábbak és könnyebben művelhetők, ott meg a víz hiányzott.

A váz nélküli homok amúgy kiváló termőtalaj, „mindössze” víz és tápanyag kell hozzá. (Manapság már ennél is tovább mennek: kőzetgyapoton vagy kókuszroston termelnek, igaz, növényházakban. Ott aztán semmiféle zavaró körülmény nincs, se humusz, se elfekvő gyommagvak, se természetes tápanyag-szolgáltatás. Minden pontosan adagolható.) A Kádár-érában a műtrágya még megfizethető volt. Szerves trágyával nemigen lehet kielégíteni a növényzet éhségét, vagy ha igen, akkor arcpiritóan alacsony szinten és drágán – mondták erről a gazdászok, és többnyire őket igazolta a terméseredmény. Víz kellett volna hát, csak hogy némely vidéken abból volt a legkevesebb. Igaz, Szabolcsban a vízügyes szakértők szerint legalább hetven víztározót lehetett volna létesíteni – talán a negyede-ötöde meg is valósult –, elsősorban öntözési céllal, de a tízezrek által üzött horgászat se mellékes.

Nyírlugoson azonban legfőljebb csökutakból lehetett volna vizet nyerni (szerfölött drága, és arcpiritóan bonyolult az engedélyeztetése), mert e tájon épp ott hiányzott, ahol a legjobban kellett volna. Valamikor a harmincas években még mocsaras, lápos volt ez a vidék, teli ligetes tölgy- és nyírerdőkkel. (Most a Nyírségben a *nyírfaerdő* kuriózumszámba megy, gyakorlatilag alig található. Magam az utóbbi években Nyírlugostól olyan tíz kilométernyire, Ömböly közelében láttam ilyet. Másutt nem. Nyírfa lézeng itt-ott, nyírfaerdő sehol.) A paraszti földéhség azonban még a második világháború előtt levezettette a vizeket, az erdőket pedig kivágták. A tölgy is egyre kevesebb. Mostanában csak akácot és a jobb helyekre nyárfát ültetnek. Az akác a száraz homok fája. Amúgy pedig erősen tájidegen. A természet átalakítása sikerült. Az eredmény? Olyan gyöngye termőképességű homokföldek, hogy a szomszédos Penészlekre és Nyírbéltekre még csak termelészövetkezetet sem szerveztek, mert – mondták – úgyse tudna megélni.

Ma szakértők szerint semmi sem menti meg a vidéket az elsivatagosodástól. Csak idő kérdése.

A Szabadság Tsz is a homok „áldásaival” küszködött. A víz mennyisége határozta meg a termelési szerkezetüket. Mivel kevés volt belőle, zöldségeket vagy más, öntözést igénylő növénykultúrát csak egészen kis területen lehetett termelni. De hát 2500 hektár!... A foshomoknak is becézett, humuszt még nyomokban sem nagyon tartalmazó talajon nyári hőségben előbb furulyázik a kukorica, aztán – ha nem kap esőt – ki is ég. Ha egyáltalán a téli csapadékot sikerült megőrizni, és májusban a növényke föl tudott kapaszkodni. Ám gyakran ez sem sikerült, s a térdig érő száron nem nőtt csó.

Búzát végképp nem szabadott e földekbe vetni – az kötöttebb talajt kíván –, árpát se. Maradt a rozs. A rozs azonban a maga legfőljebb 15–20 mázsás hektá-

ronkénti hozamával a jobb helyeken 60-80 mázsával fizető búzához képest maga a szegényház. Szalmát viszont adott, s az állatoknak kellett is. És a Szabadság Tsz-ben voltak állatok, főként juhok.

A juhászok pedig? Őket tekinthetjük a szabolcsi téeszkek első zöld báróinak. Nagy uraknak. Bandériumokat nem tartottak, mégis sérthetetleneknek tűntek. Az állami gazdaságokban alig foglalkoztak juhászattal, a szabolcsi téeszkekben annál inkább. Az ágazat a szövetkezeti legendáriumba került. Egy csoda! Egy elhallgatott sikertörténet! Nem igazán a makrogazdasági számok jelentettek verőfényt. Habár azok is: a juhászat mindig, akkor és azóta is exportra termelt, a belföldi értékesítés szinte elhanyagolhatónak számított. Az export azonban komoly tételnek minősült az állandóan dolláréhséggel gyomorfájós ország számára. A semmiből jött, szinte ráfordítás nélkül (állami támogatás ritkán járt a birkák után, s ha véletlenül valamelyik miniszternek mégis az eszébe jutott, akkor is csupán krajcárok), ténylegesen az emberek két keze munkájából. Habár a mezőgazdaságban nemigen számított ez különös valaminek. Az ún. apró cikkek is így hordták, méhecskerajok módjára, a keményvalutát az országnak. A galambok, a méz, a nyúltartás. Ezeket a falusi élni akarás teremtette! Soha, senki nem támogatta, már az is szerencsének számított, ha nem akadályozta. Vagy ha egyáltalán fölvasárolta. (Mennyi, de mennyi ÁFÉSZ-fölvásárló épített palotát!) Az országos politika szemérmesen hallgatott róla, hogy ez a három ágazatocska évtizedeken át több dollár bevételt hozott a konyhára, mint a milliárdokból kistafirozott gyógyszeripar.

És a juhászat még ezeket is felülmúlta. Mindig! Minden évben! Az ágazat története szabolcsi termelőség-szövetkezetekre jellemző és azok boldogulását meghatározó történet.

A juhászok előtt tehát nem ártott kalapot emelni.

*

A Szabadság Tsz-ben pedig ugyancsak keresték a kitörési pontokat. Mert a rozs nem az.

Dalanics László az egykori téesztelepen lakik, ahogy elnézem, a hetvenes-nyolcvanas évek stílusában épült agronómusi szolgálati lakásban, amelyet ő azóta jócskán korszerűsített. 1981-ben végzett a debreceni agráregyetemen, s utána jött ide. A Szabadság Tsz-ben hatalmas juhászatot talált és húshasznú gulyát.

– Itt nem volt soha tejhasznú tehénállomány...

– Pedig könnyen lehülyézték az ember az okos gazdák, hogy „eldobni a tejhasznót?!...” – mondom nem egészen tapasztalatok híján. – Milyen legelők álltak rendelkezésre?

– A száztíz tehénnel induló állomány számára homoki legelők... És lett harminc hektár telepített gyepek, Vinczeffy prof irányításával.

Vinczeffy Imre debreceni professzor a nyírségi gyepek atyja volt. Elmélete szerint a falazó homokokra telepített füvek talajjavító hatásúak, hiszen a gyökérzetük – hatalmas, bolyhos tömeget, hektáronként olykor tíztonnányit kell elképzelni a föld felszíne alatt – jókora része évről évre elhal és elbomlik, méghozzá anaerob (levegőtlen) körülmények között. És humusszá válik. Ez tíz vagy inkább húsz év után kiváló termőtalajt eredményez. E sorok írója hosszú ideig kapcsolatban állt a prof-fal – talán atyai barátjának is tekinthette – és a homokjavító elmélet valós voltáról a gyakorlatban is meggyőződhetett. A környezet csak akkor hitt Vinczeffynek, ha

látta a hol derékgig, hol mellig érő füvet, amelyre bizony rádobhatta a gyufásdobozt, mondom *rá*, mert az fönnmaradt a sűrű, tömött száltengeren, bármennyire hullámzott is a szélben. A prof a mi téeszünkben is tartotta a gyepbemutatóit. Olykor idősebb tagtársunknak kellett elmagyaráznia, hogy a homokdombon, amin állunk, régebben a szőlő is kipusztult. Csakhogy innen, bármennyire hihetetlennek tűnik, hektáronként nyolcvan mázsa szénát szállítanak a szérűre. Nyaranta, persze.

Az országos gyeptermeési átlag most évi tizenhárom mázsa. Akkor is annyit mondtak. Ám ez sem mért, és a régi sem az volt, hanem csupán *becsült* hozam. Ma már mégsem a telepítés a fő gond, hanem a meglévők hasznosítása és ápolása. A legeltetéshez vagy kaszáláshoz nincs elég állat, a gyepek gondozásáról meg a magyar gazdák közül hallani is csak kevesen hallottak. Legföljebb acatolták: megbízták a pásztort, hogy éles végű botjával vágja ki a szerbtövist, mezei acatot a tövénél. E szűrős gazok persze újra nőttek, a jószág meg az istennek se legelte le, mert nem szerette. Ha magot hozhatott, szaporodott gyorsan. Manapság pedig már acatolás sincs. A végeredmény: a hazai legelők *az ország szégyenévé* váltak. Óriási érték megy veszendőbe, és egészen addig nem lesz másképpen, amíg elegendő holland farmer nem települ ide, s meg nem veszi az általunk elpazarolt kincset – ősgyepjeinket. Vagy a még ki nem szántott telepítetteket. Mert azok helyrehozhatók, és normális gazdálkodási körülmények között ismét édes füveket fognak teremni, tippanokat, csenkeszeket, réti perjéket, és néhol rozsnokot is. Meg ha sok a ló, akkor csomós ebirt, hadd ropogtassák.

– És volt itt 3200 anyajuh – mondja Dalanics László.

– Atyaisten! Az tíz nyáj! – szörnyülködöm, mert nemigen hallottam téeszről, ahol ennyi birkát tartottak volna. A hektáronkénti egy anyajuh igazából rengeteg, hiszen a téesz egész területe alig haladta meg a bruttó háromezer hektárt, gyümölcsöstől, erdőstől, nádistól, háztájistól. De hát nemcsak a legeltethető terület gond itt, hanem ennek a hatalmas állatseregletnek a gondozása is. Márpedig a juhászokat mindenütt külön kasztnak tekintették.

– Az itteni juhászok nagyon jól dolgoztak – folytatja Dalanics. – Valójában hét juhászról beszélhetünk, közülük öten munkálkodtak szakmunkásként. És mellettük persze a bojtárok. De nekik is megtanították a mesterséget.

Igen, juhásznak lenni *mesterség*. Nem is akármilyen!

– És a legeltetés?

– Ezer hektár legelőn élt a jószág a tanya körül – válaszol Dalanics. – A juhászok aratás után a tarlókra hajtottak. Rozsot termeltünk, az a homoki gazdaságok nagyüzemi növénye. Igaz, fekete földön vetés nélkül több termett bűzából, mint itt vetéssel rozsból. Jóllehet nem kellett szántani, elég volt a tárcsázás. A homok könnyen megmunkálható talaj. De akkor is: rozsból nem lehetett megélni.

A téeszben száz hektáron termeltek almát. Hatvani Gyula elnök – Miklósi Ferenc utódja – hamar kiadta családi művelésbe a fasorokat, és a tagok le is szüretelték a termést. Itt nem lett bolondok háza a szeptember, a helyi 130-150 fő minden kézi munkát elvégzett. Azért tegyük hozzá: csak így, ezzel az ésszerű intézkedéssel nem lett baj az almaszürettel.

Cserhágó Hotel tulajdonosa, a település túlsó felén létező Nyírlugosi Állami Gazdaság hatalmas almáskertekkel rendelkezett. Több száz hektárral. Meg hűtőházzal is, hogy ősszel csak a szedéssel kelljen bajlódni, a csomagolás ráér télen. Mindenféle munkást toboroztak országszerte az állami gazdaságokba szüretkor, kisiskolásokat és egyetemistákat, s még bányászokat is, akik egyébként a mun-

kahelyükön nem számítottak rosszul fizetteknek. Fejpénzért fogták az ügynökök a munkaerőt. Nyírlugoson ez is kevésnek bizonyult. Itt egy különös megoldáshoz folyamodtak: rabtelepeket létesítettek. Külön a nőknek, külön a férfiaknak. És így szedték le a fákról az almát ősszel.

A Szabadságtelepen a családok minden munkát elvégeztek, amit csak kézzel lehet. Metszettek tél végén, szüreteltek szeptemberben. Kertész üzemmérnök irányította őket. Az értékesítés közösben ment. A végén elszámoltak: a nagyüzemi költségeket levonták, a többit megkapta a tag. Ma nincs nagyüzem, s a termelési költségeket a termelőnek kell fedeznie az utolsó garasig – és nem a szezon végén. Jobb így?

Nagyjából ez – ez is – okozta, hogy az almatermés túlnyomó többsége manapság ipari alma. Vagyis ötdrendű minőség.

– Akkoriban az ilyen téeszek az almára alapoztak – folytatja Dalanics. – Ha jó volt a termés, megoldott mindent. Pénzt, jövedelmet, nyereséget. Megszűntek a gondok egy egész évre. Mi egyébként nemcsak az oroszoknak szállítottunk, hanem az NDK-ba és Finnországba is.

Az állami földekre telepített almáskertek ma is megvannak, habár jól megöregedtek. Dalanics Lászlónak is jutott egy hektár. Ilyen tömbben viszont csak akkor lehet sikeres az almatermesztés, ha mindenki megfelelően műveli a kertjét. A megfelelően volna a hangsúly – és épp az hiányzik.

– A szövetkezetben termeltünk málnát és szamócát is – mondja Dalanics. – A háztájiban paradicsomot, paprikát, uborkát... Mindet konzervipari célra. Akkor a konzervgyár jó piacnak számított.

– Ezeket a növénykultúrákat öntözni kell. Öntözték?

– Nem tudtunk. Legalábbis nagy területeken nem.

Aztán jött a rendszerváltás, és a kiscgazda zsenialitás feltalálta kárpótlás. Meg minden egyéb. A szövetkezeti vagyont például 1992-ben „nevesíteni” kellett. Azaz egyéni tulajdonba adni. Névleg vagy ténylegesen. A Szabadság Tsz-ben a közgyűlés meghatározta a vagyonnevesítés elveit. Elsőnek a bevitt vagyontárgyakat, aztán a munkában eltöltött időt, végül a megszerzett munkabért favorizálva. Semmilyen incidens nem történt, még kiválni sem akart senki. A géppark ugyan itt is éneklő szírénként csábíthatott. Döntően orosz gépekre épült, azonban a betakarítók, a kombájnokon kívül a silózó is NDK-gyártmányú volt. Ezek cirka félúton helyezkedtek el a különféle szovjet aratócséplők és a korszerű nyugat-német vagy amerikai gyártmányok között.

– De hamarosan leállt minden – folytatja Dalanics László. – Nem kellett semmilyen termék. Amit előállítottunk, az nem volt piacképes. Még a birka se. Az olaszok mindig más súlycsoportot akartak.

– Igen, ez náluk az alkumódszerek egyike – teszem hozzá. – És mostanában a mi összefogástól rettegő termelőink mindig megeszik.

– Mit tehattunk? Minden dolgozó elment munkanélkültre. De még egyszer talpra álltunk. Vízet teremtve elkezdtünk libát tartani. A Hajdú-Bétnek. Két és fél vagy három éven át tudtuk fizetni az embereket, ám utána csak a könnyeinket törölgethettük.

– Vagyis a partner nem fizette ki a libákat...

– Így volt. Nem értem, hogy most miért a gazdákon kéri számon, hogy nincs állatállomány. Az a hülye, aki állatot nevel. A téesz pedig fölbomlott, mert erre kódolta a politika. Azóta itt nincs megélhetés. Itt, a Szabadságtelepen eléggé tiszt-

tességesek a romák is. Sokan eljárnak dolgozni, Nyírbátorba, Debrecenbe, de még a fővárosba is. Általában kőművesek mellé, utépítésekhez, vagy a fűrészekhez. Én is eljárrok Nyíregyházára, egy céghez. Alkalmazottként.

Dalanics László 2006-ban két hektáron termelt dohányt, fele akkora területen, mint az előző évben. Ez fűzős dohány, vagyis természetes módon szárad, nem a szokásos Sirokkó nevű gázzal vagy olajjal fűtött szárító kamrákban. A pajta, ahol szárítja, fokozatosan romlik, így hamarosan föl kell hagynia a termeléssel.

*

Nyírlugoson az a szóbeszéd járja – nem minden irigykedés nélkül –, hogy elsőnek a juhászok építettek nagy házakat maguknak. Ez Vámos Jánosra is érvényes, az övé Szabadságtelep vámospércsi felén áll, tehát az egykori téeszmajor közelében. Nagyjából másfélszer vagy kétszer akkora, mint a környékén lévők, úgyhogy hamar fölismertük. Telefonja ugyanis nincs, ezért a találkozást nem lehetett előkészíteni. Éppen disznót vágtak. A beszélgetést elhalasztottuk, de időpontot egyeztetünk.

– A hatvanas években tértem vissza ide, és a téeszben kezdtem dolgozni – mondja. – Akkor még nem fizettek havonta, ám mégis jól meg tudtunk élni. A tagoknak bármire szükségük volt, azt megkaphatták. Ha az építkezéshez fuvar, ha a lagzihoz csirke vagy sertés... Majd a fizetésből levonták az árát. A szövetkezetre lehetett alapozni, mindenben támogatta a tagjait. A hetvenes években aztán jött a havi fizetés is.

Vámos János juhász szakmunkás (!). Tanult Berettyóújfaluban, Pallagon, bejáróként, munka mellett, éveken át.

– A szövetkezet támogatta a tanulást. Ősztöndíjat adott, a költségeket fizette. Mindenkinék, aki előbbre akart lépni, gépészeknek, kertészeknek is. Főiskolára is.

Ehhez egy adalék: a KSH végzett egy összeírást a 2005-ös állapotokról. Az országban ekkor 707 ezer egyéni gazdálkodó dolgozott a mezőgazdaságban (továbbá még 7900 társas gazdaság). Ebben nincsenek benne azok, akik csupán a ház körüli kertben termelnek – és nem mellékesen piacolnak e termésből –, továbbá a hétvégi telkeken termelgetők. Szakértők szerint a kispiacokra mintegy egymillió eladó jár rendszeresen. A gazdálkodók néhány ezer kivételével semmilyen agrár-képzettséggel nem rendelkeztek.

Ehhez képest a Szabadság Tszl...

Vámos a szövetkezetben ledolgozott huszonöt évéből huszonegy évig volt juhász – sőt a juhászok vezetője. Ami nem valami elhanyagolható szempont, hiszen rajta kívül még négy szakmunkás dolgozott az ágazatban a régi juhászok és a bojtárok mellett. S a juhállomány bizony hatalmasnak tekinthető, amely már-már a szövetkezet kereteit feszegette, még több legelőt, még több téli takarmányt igényelve. A téesz vezetői jól látták: ennyi állatot nem lehet képzetlen emberekre bízni, mert abból könnyen bajok lesznek. Az idő és az eredmények őket igazolták. Bajok ugyan keletkeztek, de nem a képzettség hiányából.

–Végül is hol legeltettek?

– A szövetkezetnek hatalmas legelői voltak, igaz, osztoznunk kellett a húsmarhákat gondozókkal. De legeltettünk mindenütt, ahol fű nőtt, fasorokban, erdőszéleken, dűlőkön... Alkalmi legelőkön.

– És azt tekintették ügyes bojtárnak, aki így képes volt joltartani a nyáját – ve-tem közbe.

– Ügyes bojtárjaink voltak, ügyes és hozzáértő juhászaink. Semmi gond nem lehetett a rengeteg birkával. A tagok jövedelmének egy része – és hát komoly része – a mi munkánkon múlt.

– Milyen bárányokat adtak el? És hová?

– Ha a piac ígéretesnek bizonyult, akkor tejes bárányként. Ez inkább húsvét előtt sikerült. Ha nem jött össze, akkor pecsenyebáránként. Az már sokkal nagyobb súlyú, mint a tejes. Bejártam én is az országot az eladások érdekében, de úgy gondolom, mindig sikerült tisztességes vásárt kötnünk a bárányokra. Keres-ték a jó pecsenyebárányt, és meg is fizették az árát. Jobban, mint most. Főleg az olaszok. A huszonöt és harminc kiló közötti bárány a franciáknak ment, a még nagyobb az araboknak.

– Hol tartották ezt az időnként öt- vagy hatezerre is felszökő juhállományt?

– A régi dohánypajtákban, habár kaptunk támogatást új juhhodályok építésére is. A nádtetősök mind újonnan épültek. És úgy is mentek tönkre.

– A birkát azonban nem lehet magára hagyni sose, különösen nem ellési időben – akadékoskodom.

– Amikor az anyabirka megellett, elkülönítettük. Kecsekben – így neveztük. Össze kellett szoknia a bárányával. Addig egyedileg kellett takarmányozni...

– Anyákat, ezrével! – képzelem el az akár döbbenetesnek nevezhető munkát, hiszen azokat a ketrecekkel össze kellett rakni, megkötözni – mert kötözték egymáshoz -, aztán legalább az abrakkal be kellett azokba menni. A széna etetése már egyszerűbb, ha fáradtságosabb is.

– Addig el kellett különíteni, amíg meg nem ismerte az anya a bárányának a hangját. Ha összeszoktak, akkor harmincat, negyvenet vagy ötvenet együvé eresztettünk. Itt egyébként jó volt a bárányszaporulat, mert nagyon figyeltünk. Észrevettük, hogy másutt a figyelem hiányában nagy a bárány-elhullás.

– Mivel hizlaltak?

– Kaposvári báránytáppal. Az lucernás is, kukoricás is.

– Igen, ahol intenzíven gazdálkodtak a juhászatban, ott ezt használták – bó-logatok. – Hogyan történt a vemhesítés ilyen hatalmas anyajuh-állománnyal? Inszeminálással?

– Mindegyik juhász elvégezte az inszemináló tanfolyamot, de nem vették hasznát. Kosokat hoztak, sokat. Másképpen nem lehetett megoldani.

– Az állategészségügy? Amikor összejön ennyi jószág egy helyen, az bizony gondokat okozhat.

– Valahogy mindig meg tudtuk védeni az állományt. De azért voltak nehéz ese-tek. Jött ide egy juhász Berettyóújfaluból borzasztóan sánta falkával. Nekiálltam, és egy hét alatt meggyógyítottam a nyáját. Ennek fortélyja van. Egész nap faragtam a körmüket, aztán folyosót készítettünk nekik, azon hajtottuk át. És közben a lábuk megfürdött a gyógyszeres vízben. Abban rézgálic és formalin...

– Büzlött – vágok közbe, rossz tapasztalatok okán. Formalintól már köhögtem-prüszköltem három napig, s taknyom-nyálam összefolyt a könnyekkel.

– Hát igen. Ezek szárították a beteg körmöt, aztán sebhintóport szórtam rá. Meggyógyultak. Akadt komplikált helyzet máskor is. Másik községből vásároltunk egy állományt, amelyikről láttam, hogy rühesek. Ez pedig nem játék! Lezárhatták volna miatta a megyét. De nem hittek nekem. Végül jött a megyei főállatorvos,

és megállapította, hogy igaz. Szólt az elnöknek, hogy a fertőzést hamar föl kell számolni, mert nemcsak kitaláció, hanem komoly baj. Fűrösztöttük azokat az állatokat is, és hamarosan meggyógyultak.

Közben kolbásszal kínál a disznótorosból. Pár falatot abból is ettem – nem kontár készítette, az biztos -, ám helyette inkább töpörtyűt kértem, mert olyan finomat boltban sehol sem lehet venni, mint amelyet disznóöléskor sűtnek. Kaptunk azt is, és alig bírtam abbahagyni a falatozását.

– Itt is tarthattak a juhászok a közösben húsz anyajuhot, mint ahogy a megyében sok téeszben?

– Itt más rendszert vezettek be Miklósi Ferencék. Fizetést kaptunk, és minden bárány születése után még száz forintot.

– Gondolom, ezért is inkább a kosokra bízták a szaporulatot, és nem inszemináltak – kajánkodom. Vámos János elmosolyodik.

– A kosok munkája biztosabbnak látszott. Emellett a bárányok súlygyarapodása és a gyapjú után is százalékot kaptunk.

– Az itteni állami gazdaságban sem tartottak juhokat?

– Nem. Ha szükség volt rá, mi járattuk a földjeiket. Meg a tarlókat. A juhászat nem alkalmazottaknak való munka.

– Miként látja: miért szűnt meg a szövetség?

– Először csak hanyatlani kezdett. Megvonták a támogatásokat, még hitelt sem kaptunk. Aztán elkezdődött a vagyonnevesítés. Ki kellett adni az aranykoronákat, kezdett összeszűkülni a határ, egyre kevesebb hely jutott az állatoknak. A szövetség vagyonát is kiveszegették. A bent maradéké napról napra fogyott, aztán végleg odaveszett. Végül a gépeket kellett eladogatni, utána az állatokat. A juhokat is, a teheneket is.

– Sokan meggazdagodhattak ekkora vagyonon – mondom.

– *Senki nem gazdagodott meg.*

Elsorolja, hogy néhányan idősebbektől vettek földet. Neki négy hektárja van. Bevetette rozssal. Erdőt akarnának oda telepíteni. Valamennyi földet rendszerint bérel, tritikálét meg kukoricát termel rajta az állatoknak. Őt olyan betegség támadta meg, amelyet nem lehet gyógyítani, habár egy debreceni orvos sokáig próbálkozott vele. A felesége bejár dolgozni Nyírbátorba, a Kábelgyárba. Három műszak, teljesítménybér, plusz műszakpótlék. Így élnek.

– Kis parcellák vannak mindenütt. Nincs értelme beruházni. Gazdálkodni meg nem éri meg.

– Bármerre járunk az országban – utal a feleség Vámos állatszeretetére –, mindenütt meg kell állnunk, ha meglát egy nyáját. Azt ő körülnézi.

– És mi van most itt az óljaiban?

– Egy birka, egy kecske meg egy ló – mondja Vámos. – Mindenből egy. A birka a Székelyföldről való. Azért tartom őket, hogy érezzem az állatok szagát.

*

Mikor becsöngetünk a Gönczö Györgyék kapuján, már látszanak a kertben növény-facseteték. Távolabbról őszibaracknak néztem őket az alkonyi szürkületben, közelebről azonban kiderül, hogy fűzek. Diszfák. Jó piacuk van olykor, máskor várni kell a keresletre. De nem véletlen, hogy a ház gazdája ilyesmivel pótolja a jövedelmét.

Gönczö György 1969-től a Szabadság Tsz ösztöndíjasaként tanult a nyíregyházi Mezőgazdasági Szakközépiskolában. Nyaranta már a téeszben dolgozott, aztán 1973 júliusától érettségizett kertész szakmunkásként végleg. A gazdaságban 96 hektár alma és 24 hektár szőlő termett, meg – ahogyan Dalanics László mondta – szamócát és zöldségeket is termeltek...

– Akkor itt nem unatkozhatott kertészként – mondom.

– Egyetlen percet sem dolgoztam a kertészetben – válaszolja. – Kertész szakemberek, főként főiskolát végzett gyakornokok, húszan voltak. Őket támogatták elsősorban, és kellett is, mert működött egy gyümölcsfeldolgozó üzem. Elkelt a szakember.

Gönczö György életét és karrierjét egyébként veszekedések alakították. Sosem ő veszekedett. Először kombájnellenőrként alkalmazták, vagyis mérlegelte a kombájnoktól beérkező terményt, meg arra is odafigyelt, nehogy „eltérítsenek” szállítmányt. (Egy pótkocsis teherautó eltérítése, vagyis a rajta lévő termény eladása nem számított a megyében ritkaságnak – nyomozhatott a rendőrség mind a tettes, mind az orgazda után -, és az ár saját erő lehetett egy családi ház építésének elindításához, vagy egy autó leelőlegezéséhez a Merkurnál.)

Aztán építésvezetőnek nevezték ki. Téeszházak épültek, és Miklósi Ferenc elnök összeveszett az építésvezetővel.

– Persze, hogy nem értettem hozzá. Valamelyik szakmunkás kérte a vinklit... Nem tudtam, mi az. Szerencsére nem sokáig kellett az építkezésekkel bajlódnom, noha a téeszben mindig építettek valamit. Akkor is, ha előtte nem szereztek rá építési engedélyt. Máskor meg még a tervek is hiányoztak.

Amilyen szigorú vezető volt Miklósi, összeveszett az erdésszel is. 169 hektár erdő sorsát pedig nem lehetett irányító nélkül hagyni. Így lett Gönczö szakképzettség nélküli erdész. 1974-től viszont elkezdte a tanulmányokat a szegedi erdészeti középiskolában. A katonasága idején abba kellett hagynia – parancsnokai nem járultak hozzá, hogy tanulhasson -, végül 1984-ben szerezte meg a technikus minősítést. Közben megnősült, megszületett az első fia, sőt egyéves pártiskolára is elküldték. De ettől kezdve a téeszben végig az erdészeti ágazatban dolgozott. Újabb elnöki veszekedésekre már nem került sor.

– Igazából szegények voltunk Miklósi idejében is, de jó közösségben éltünk. Erre szokták itt mondani: mint egy összetartó család. Miklósi küldött bennünket Moszkvába, Leningrádba. Csakhogy ott éhezünk. Megettünk volna bármit, néztük is, de nem sikerült belefognunk. Az asszonyok élelmesebbeknek bizonyultak. A téeszben a képzettségi szint állandóan emelkedett, és az élhető jövőt ígért. Ámde Miklósi Ferenc elment nyugdíjba. Helyére Hatvani Gyulát választották elnöknek.

– Hatvani idejében már gazdálkodni kellett volna, de ő ahhoz nem értett – mondja Gönczö. – Nem engedte szóhoz jutni a szakembereket. Kizárólag a növénytermesztésre figyelt oda, és minden más tönkrement.

Holott a téesz elsősorban az állatokból élt, másodsorban az almából, noha az 1981-es ún. almakrach – vagyis annak kezdete, amikor a szovjet piac az ellentételezések hiányában drámaian beszűkült – után ez már korántsem volt az a biztosan jövedelmező alap, mint korábban.

– Az állami gazdaságban sokkal jobb körülmények között dolgoztak, mint mi a téeszben – mondja Gönczö.

Amit el kell hinnem. A nyírlugosiban ugyan soha nem jártam, viszont a szomszédos balkányiban meg a többiben annál többet. Ezekben a gazdaságokban

minden szociális létesítmény a dolgozók rendelkezésére állt, csodálatos öltözők, fürdőekkel (és ahány telephely, annyi helyen), és azok a tüneményes ebédlők! (Tizenhárom évesen – első munkahelyem! – a Királytelki Állami Gazdaságban rostáltam a kombájnbúzáat. A ma már Nyírteleknek hívott faluban – sőt: városban! – talán egész nyáron sem kerestem többet, mint egy pár durábel bakancsra valót, viszont fantasztikus üzemi ebédeket sikerült bekebeleznem. Minden héten disznóvágás! Hurka és kolbász, orjalevesek, rántott húсок! És naponta hús! Bányásznorma. Hús nélkül nem ebéd az ebéd. A szombat sem kivétel, mert munkát akkor is végeztünk. Mindezekről a beszámolómat 1954-ben a család tátott szájjal hallgatta. Meg az osztálytársaim is, és közben olyan nagyokat nyeltek, hogy ugrált az ádámcsutkájuk.) Az állami gazdaságok ebédlői nagy becsben álltak az ötvenes évek óta.

No és a kényelmes munka! Nem ismerték a hattól hatig tartó „téeszmuészakokat”. (Más meghatározással: Látástól Mikulásig!) Az állami gazdaságokban reggel hétre mentek, és délután négykor letették a lantot. Munkaruha, védőöltözékek, védőital... Ott minden *járt*, amit a téeszekben ritkán sikerült kiszorítani. A két mezőgazdasági szerveződés munkakörülményei között ég és föld különbségeket alakított ki az idő – és az állami támogatások fontos tizmilliói. Mert a téeszekben ezekre nemigen lehetett pénzt kapni, másrészt épp ilyen okok miatt az államiak gazdálkodási és termelési színvonala sok helyen meg sem közelítette a kényszerből állandóan előre menekülő szövetkezetieket. Egy ilyet meg is irtunk 1985-ben Speidl Zoltán szerzőtársammal: Leforrázott szirmok címmel. A szociográfia politikai felhangjai miatt – tulajdonképpen Kádár-parabolának tekinthető – csak évek múlva jelenhetett meg a *Mozgó Világ* 1987/5. számában. Ez a Kemecei Állami Gazdaságról szól, ahol a mindenkinek mindent megengedő, jószívű vezetés végül teljesen tönkretette a korábban nívósan működő üzemet. Elsőnek szűnt meg a megyében, noha ez annak a régi írásnak nem lehetett témája. Elsőnek a sorban, mert Kemeceét követte a többi. Mind. Elhalálva. Azok is, amelyeknek tovább kellett volna élniük. (Téesz azért megmaradt vagy kéttucatnyi.)

– Akármilyen jó körülmények között dolgoztak az állami gazdaságiak, bevitték őket a kft-be, aztán nem kaptak semmit – mondja Gönczö. – A munkásokat ott jobban megfizették, ezért sokan át is mentek oda. A téeszben rosszak voltak a körülmények, például a javítóműhelybeli szerelőknél, de a rendszerváltáskor vagyონrészt kaptak az itt dolgozók. És földet is. Mindez annak ellenére így lett, hogy a téeszben is akadtak visszaélések. Például a földkiadó bizottság tagjai nagyon jól tudták, „mit kell tenniük”.

– Mint ahogyan az egész országban, és a szó szoros értelmében ezek a bizottságok uralták a földek tulajdonba adását – teszem hozzá. – Még azt is, hogy mit kell a kárpótlási alapba tenni, a földalapba, vagy a részarányba.

– Az állami gazdaság földjeit megvették magánosok, de mind másutt lakik.

’92 után azért lassanként megkezdődött a bomlás a Szabadság Tsz-ben is.

– Megindult az osztozkodás – mondja Gönczö. – Amikor köztudottá vált a helyzet, vagyis az, hogy annyi adósság halmozódott föl, hogy mindent értékesíteni kell, akkor elkezdtek kilépegetni. És vitték a vagyónrészüket eszközökben, bár aki így lépett ki, az a vagyónrészének már csak a tíz százalékát kapta. Maradtunk negyvenen a majdnem háromszázból. Alakult egy betéti társaság, amely a dohánytermesztést folytatta, másik libával kezdett foglalkozni. A szövetkezet ugyan megmaradt, legalábbis a nevében, a szervezetet belül alakultak bt-k. Több is.

– Ezek aztán biztosan sikeresen működtek – saccolgatom.

– Hát nem egészen. Óriási vagyron maradt a negyven főre, de ezt sikerült három év alatt felélnie a vezetésnek. Pedig sok lehetőség volt a maradásra. A dohánygyár például támogatta a dohánytermesztéshez kapcsolódó beruházásokat, előleget adott növényvédő szerekre, és más kedvezményekkel is élni lehetett. A Hajdú-Bét is hasonlóan kedvezett a libásoknak, előre adta a napos libát, a tápot, az építésekhez is besegített. Igaz, amikor megszűnt, csődbe ment itt is minden.

– Milyen hibák vezettek az életképesség megszűnéséhez?

– *Az eredményt mindig kiosztották.* Semmi tartalék nem maradt. Ha valamire pénz kellett, nem volt miből adni. Beszéltek olyasmiket is, hogy a vezetők saját zsebükre komoly üzleteket bonyolítottak le...

– Hasonló pletykák minden bajban lévő gazdaságban előfordultak – vágok közbe.

– Ezeket azonban a legritkább esetben sikerült bizonyítani.

– Hát... Nem tudom. A mieink alakítottak például egy fuvarozó céget Debrecenben előbb hét, majd a hírek szerint tíz-tizenegy gépkocsival. Műanyagot szállított Budapestre. Végül az egész cég eltűnt szórén-lábán. Teherautóstól. Olyan szerződést kötöttek, hogy a végén még a téesz tartozott a fuvarozó cégnek. Aztán feltörték a műhelyt – ma sem tudni, kik voltak –, kirámolták a növényvédőszer-raktárt...

– Az szinte mindenütt megtörtént, hiszen egy kisebb méregraktárban is milliós értékeket őriznek a szezon kezdetén – mondom. – Mindaddig lesz ilyen betörés, amíg méregraktár is lesz.

– Itt mindent elloptak, ami mozdítható volt. Például a libaistállóról a palatetót...

De más hibák is hozzájárultak a teljes bukáshoz. Például hét irodai dolgozót meg munkavezetőt fizettünk, és öt munkást. Ez lett a végső létszám.

Itt álljunk meg percnyi gondolkodásra. Manapság sokan esküsznek rá – például Krausz Tamás, Tamás Gáspár Miklós, habár Szalai Erzsébet munkáiban is van erre utalás –, hogy a szocializmus az öngazgatáson alapul majd, ha újra megvalósul. Értik ezt a termelésre is. Magam közelről láttam, miféle eredményre vezet, ha az elméletet túlzásba viszik. Nemcsak a Szabadságtelepen volt az gond, hogy a megszerzett bevételeket az utolsó buznyáig szétosztották, mert ezt követelte a tagság. Másutt pedig csak akkor maradhatott a menedzsment, ha a fizetéseket a kívánsághatárra megemelte. Ha a vezetés beadta a derekát – mert többnyire látni lehetett a következményeket –, akkor villámgyors összeomlás következett, hiszen a gazdasági törvényeket semmilyen módon nem lehet a sutba vágni. Ma a szocialistikus nézeteket utópiának tartom, mert a gazdasági oldalak nincsenek kidolgozva. Ami ki volt – például Liska Tibor kiváló elmélete –, az csak bajt hozott a gazdájára. Ám abban sincs szó róla, hogy a termelésben *demokrácia uralkodhatna*. És ez a lényeg. Vita a szövetkezetekben is csak a döntésig lehetett, ahol utána is engedték, ott parttalanná vált, és anarchiát eredményezett. Végül is gyors bukást.

– Ahány nagyüzem, az agóniának annyiféle változata – bólogatok. – De mondja: miért vitték ki magántulajdonba ezeket a rongy földeket?

– Vagyonszerzés végett. Azt hiszik, ez komoly érték.

– És nem az?

– Ha erdősítik, akkor harminc-negyven év múlva az lesz.

– Igen, ez az erdőtelepítés leküzdhetetlen ellentmondása – teszem hozzá. – Hiszen addig élni kellene valamiből, s a közbeni néhány erdőmunka – tisztítás, növtér bővítő gyérités – nem hoz igazán számottevő jövedelmet.

– Sokan meghunyászkodtak, hogy maguknak vagy a rokonságuknak szerez-hessenek ezt-azt, földet, erdőcskét. Most meg könyörögnek egy kis munkáért. Elanyagiasodott mindenki. Az emberek csak erre figyeltek.

– És nem volt ez természetes? – kérdezem. – Menni kellett a boltba, kenyeret, tejet venni, fizetni a villanyszámlát, meg az összes többit... Miből? Élni kellett, s kapaszkodtak, amibe csak tudtak. Az állami gazdaságban is hasonlóan alakultak az események?

– A volt állami gazdaságban egy értelmiségi sem volt nyírlugosi – feleli Gönczö György. – Közülük egyetlen ember maradt, egy erdőmérnök, akinek a munkájára szükség van.

– Úgy tűnik, ezen a vidéken az erdő az átlagosnál sokkal nagyobb jelentőségű. Ez érthető is, ismervén a talajok termőképességét. Viszont munkaalkalmat is jelent – mondom.

– Igen, de csak az önkormányzatnál jelentették be az erdőmunkán dolgozókat – mondja Gönczö. – A többi helyen furcsa láncolatok alakultak ki. Még a Nyírer-dőnél is...

– Pedig ott minden fát nyilvántartanak – vágok közbe, emlékezve egy pár hó-nappal korábbi beszélgetésre a cég sajtósával. Ő pontos felvilágosításokat adott az elszámolásokról, sőt azokról az akciókról is, amelyek a közmunkán alapultak. Akkor én nem hittem ezeknek a sikerében, de jókorát tévedtem. A közmunka hatásos lett.

– A fakitermelésre a Nyírerdő is sokszor vállalkozókkal szerződik – mondja Gönczö.

– Ők meg továbbadják olyan alvállalkozóknak, akik nem rendelkeznek engedél-lyel, tehát adót sem fizetnek, viszont a többenél olcsóbban dolgoznak.

– Még ott is így van – hagyja rám Gönczö György. – És akkor a magánerdők? Errefelé az erdők hatvan százaléka magántulajdonban van. Még ha engedélyezték is a kitermelést, akkor is csak a felügyelettel számolnak el. Az összes többi fekete. A vágás, a fuvarozás, a fa értékesítése... Mindez olyan láncolatot alkot, amire a kutya se figyel.

– És ebbe telente belehalnak pár tucatnyian – mondom.

A megyében 117 258 hektár erdőt tartottak nyilván 2003-ban, és ebből 48 409 egyéni gazdálkodók tulajdonában volt. (KSH – Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei statisztikai évkönyv – 2003). A társas gazdaságok között a legnagyobb tulajdonos a Nyírerdő Rt, de korántsem egyedüli. Mivel erdőmunkákra nagyjából tízévente kerül sor, úgy számolhatunk, hogy 12 ezer hektáron szükséges tisztítani, gyéríteni vagy véghasználni a faállományt. Ebben a számban nyilvánvalóan nincsenek benne a fasorok, noha ez a megye az átlagosnál jobban megáldott ilyenekkel. A fasorokat időnként letarolja a tulajdonos (vagy más), és telenként elfűtik, de amilyen élelmes az akác, újra nő, és pár év múlva már tűzifát ad. A munkálatokhoz nem ezernyi, hanem tízezernyi munkásra van szükség, és ennek a létszámnak csak elhanya-golható része szabályszerűen foglalkoztatott.

Gönczö György az önkormányzat megalakulása óta képviselőtestületi tag, vala-mennyi alkalommal megválasztották. És hogyan? Egy kivételével mindig ő kapta a legtöbb szavazatot a képviselők között. Egyszer lett második, egy orvos előzte meg nyolc vokssal. Az orvos azóta másutt él, a körzete évek óta betöltetlen.

– Sose hittem volna, hogy egyszer közszolga leszek – mondja Hatvani Gyula 2006 nyarán a piricsei községházán. Ő abban a faluban polgármester.

Régóta ismerjük egymást, ám az eltelt három évtizedben nem találkoztunk. A hajunk azóta sokkal kevesebb lett, a súlyunk meg némileg több. A hetvenes években Vinczeffy Imre professzor székelyi gyepbemutatóira jött el rendszerint Hatvani Gyula is, a Szabadság Tsz főagronómusa. Ő 1962-ben került a Szabadságtelre gyakornoknak (és a piricsei polgármesterség mindössze a második munkahelye!). Miklósi Ferenc elnöknek lett az utódja 1979-ben. Láthatóan jó szívvel emlékezik első munkahelyéről, az ismert adatokat ő is hasonlóképpen sorolja. A tagságot dicséri, s különösen a juhászokat.

– Mindegyik juhász meg tudta körmölni a birkát – mondja, hogy egy lényegi munkafázist említsen. Ez a munka ugyanis nem egyszerű. Már az sem, hogy a birkát kifogja, meg hogy ledöntse, és uralma alatt tartsa, amíg a korántsem veszélytelen késes műveletet elvégzi. – Megtanulták az öregektől.

– Hát ezt valóban nem Berettyóújfaluban vagy Pallagon oktatják – ismerem el. – Persze a bacsó csalafintaságot is sokan ellesték. Került rá idejük legeltetés közben.

– A hagyományos értelemben vett pásztor mind különös ember volt. És erre nagyon tekintettel kellett lenni. A Szabadság Tsz-ben az alma mellett mégiscsak a juhászat volt a fő jövedelmi forrás.

Kerülgetem, hogy miként mondjam a mások által emlegetett elnöki hibát, hogy Hatvani Gyula főleg a növénytermesztésre próbált alapozni. Igazából ez nem sikerül (nekem), de azért pedzegetjük.

– Nyilván tudod, hogy úgy kellett összeállítani a termelési szerkezetet, a természetű kultúrákat, hogy legyen elegendő munka a tagoknak, alkalmazottaknak. A szövetkezetet megáldották foglalkoztatási kötelezettséggel.

– Nem számított az nagyon nagy bajnak – mondom. – Különösen a mai viszonyokra, a megélhetési gondokra figyelmezve. Itt, Piricsén, most mekkora az átlagos birtoknagyság?

– Kicsi. Csak azok boldogulnak, akik szolgáltatnak.

Később megpróbáltam emlékezni a piricsei téeszre. Nem tartozott a jobbak közé, de azért kiterjedt almásaiból még a '81-es almakrach után is megélt a tagság. És a falu. Ma azoknak az almásoknak a zömét fölverte a gaz, ember évtizede nem jár a fásorok között. (Illetve a 2006-os télen sokat kivágtak itt is. Másutt is. Fűtöttek a fákkal – drágult a gáz.) Addig becsülték a termését, amíg a régi elánból futotta, amikor már hozzá kellett volna tenni a saját buzgóságot, a munkát, a növényvédelmet meg a talaj megművelését, akkor elfogyott a szusz. És mennyi falusi sportkör vegetál! Vagy elnyavalyog még valameddig, vagy megszűnik. Nincs támasza, pedig az egykori téeszek mindegyikére támaszként számíthattak.

A Szabadság Tsz utolsó éveiről mondja Hatvani Gyula:

– A téeszt a politika cibálta szét. Ebben a legnagyobb ludas az Antall-kormány volt. Nem szabadott volna szétverni a nagyüzemeket. A szövetkezeti földek addig is magántulajdonban voltak, a közös gazdaság csak használta azokat. Hatalmas érték ment veszendőbe politikai akaratra.

– Mik voltak a szétmállás stációi nálatok?

– Azt, hogy az állami támogatások megszűntek, még kibírtuk volna.

– Nem voltak azok egetverő összegek sosem – dünyögök a mostanában elszórt évi félbilliósi uniós/állami apanázsokra célozva.

– Azt azonban már nem viseltük el, hogy hitelt sem kaphattunk. A lavina igazából akkor indult meg, amikor megalakították a földkiadó bizottságot. Ezután egyre romlott a *politikai közeg*. Terjesztették, hogy „vegye ki a földjét, és gazdálkodjon, az apja is megélt belőle!” Akadtak egy páran, akik állították, hogy aki nem veszi igénybe a földjuttatást, az később elveszíti az igényét.

– No, az ilyen állítással nem lehet vitázni – mondom. – Falun rendszerint ugyanak a rémhírekre, a fenyegetésekre, vagy a vaklármára. Ilyenkor mondják: Zúg a falu!

– Ott is így volt. Klikkek alakultak, ki mit tudott megfogni. Akik sokat össze tudtak szedni, azok különváltak. Akinek nem jutott az értékekből, az nincstelen lett. A földjét megkapta, egyebet semmit.

– Senki sem próbálta a téeszt egyben tartani?

– Akiknek volt egy csöpp eszük, azok megkísérelték. Több kulcsszereplő is úgy gondolkodott, hogy a gazdaságnak akkor is meg kellene maradnia, ha sokan kifárolnak belőle. A politikai szóözönnel azonban nem lehetett megbirkózni. A rádióból például elképedve hallottam, hogy a lóval való szántás az igazi. Olyan embereket szólítottak meg, akik semmit sem értettek a korszakból, akik már csak voltak emberek, és a saját ifjúságukat próbálták visszahozni. Ez persze nem sikerült, de a mezőgazdaságot visszavetették ötven évvel. A Szabadság Tsz-t – miként a többi nagyüzemet – *a politika verte szét*.

Ezt igen tömören Laki László fogalmazta meg az időtt, s engedélyével ezt most idézem: „A kormányzati pozícióba került politikai pártok-csoportok így szabad kezet kaptak a rendszerváltás saját érdekeik-elképzeléseik szerinti definiálására, és a rendszert hordozó rétegek kinevezésére a magánosításon keresztül, s mindezt kemény és hatékony kontroll nélkül tehették, hiszen hiányoztak a magyar társadalomból az ellenőrzésre és érdekeik megjelenítésére képes polgári rétegek-csoportok. A felkészületlen, de hatalmat, revánsot, vagyont akaró és végtelenen megosztott, gyűlölködő és kirekesztő politikai osztály így túlhatalomhoz, az önkényes valóságértelmezés (politikai voluntarizmus), a klientúraépítés és a manipuláció kivételes lehetőségéhez jutott.” (Valahol – ismét – utat veszítettünk – Népszabadság, 2006. nov.29., Egyenlítő folyóirat, 2006/11.)

Hozzá kell tennem: a legvédtelenebb a politikailag fölkészületlen falusi lakosság volt. Az a lakosság, amely a Kádár-érában megszokta, hogy mindig a felsőbbbségnek van igaza, s ha valami baja van, akkor kizárólag a felsőbbbséghez fordulhat. Hazánkban a falusi lakosság a legkevésbé polgárisodott. Se munkás öntudata nincs, se polgár magabiztossága. És falun él a cigány lakosság jelentős része. A megyében körülbelül kétharmada. Ők pedig még az átlagnál is védtelenebbek.

– Ma is gyakran álmodom róla, hogy miként lehetne ezeken az embereken segíteni – mondja Hatvani Gyula. – De ez egyre nehezebb, pedig saját magukat még hosszú ideig képtelenek lesznek talpra állítani.

Jónásékról kérdezem.

– Jónás Árpád muzsikus volt. A fia most olyan ötven év körüli lehet. Dolgos család, tekintélyes cigánycsalád a Szabadság-telepen. Az idősebb Jónás is – muzsikus volta ellenére – a mezőgazdaságban nőtt föl, állatokat tartott, amennyit csak bírt, és azokból tisztességes jövedelemhez is jutott. A fiát valóban én hívtam a téesztbe, és nem bántam meg. Szorgalmas, rendkívül jó munkásember. Most pedig az újságban olvastam a kamaszfiuk halálának hírét. Megdöbbentőnek tartom.

A társadalomban fészket verő anarchiáról beszélgetünk, a falusi ember küszködéséről, és nagyon gyakran értelmetlen munkájáról. Ennek során Hatvani Gyula elmond egy esetet, ami – szerinte, de szerintem is – jellemzi a kor felelőtlenségét.

– Csodálkozom, amikor az újság leírja, hogy miből mennyi volt a termés. Honnan tudják? Mi biztos ebben az országban? Egyszer igazán jót nevettem egy ilyen bejelentésen. Torgyán minisztersége idején zajlott egy értekezlet Nyírbátorban. Torgyán beszámoltatta a megyei mezőgazdasági hivatal vezetőjét – Hatvani mondja a nevet is, de ezt jobb lesz megtartanom magamnak –, hogy miként áll a megyében az aratás. A hivatalvezető fejből vágja. Mond egy százalékos számot, amely jelezte, hogy a gabona betakarítás a végéhez közeledik. Az értekezlet után megkérdeztem a hivatalvezetőt, hogy honnan tudja ilyen pontosan. Mire ő: Frászt pontos ez. Torgyán úgy sem tudja ellenőrizni, hogy milyen adatot hallott. De azt nem mondhattam, hogy fogalmam sincs az aratás állásáról.

Végül a régi munkatársairól beszélgettünk.

– Keresd föl Kiss Mihályt, aki a gépműhely vezetője volt, és a fiát – ők pontos információkkal látnak el, hogy mi minden történt a háttérben. Aztán Káplár Andrást, aki a földkiadó bizottság elnökeként működött.

Próbáltuk. Kiss Mihály a telefonhívásra azzal utasította el a találkozást, hogy ő beteg ember, különben is kisemmizték, nem szeretne még gondolni sem ezekre az időkre. Káplár Andrással sem jártunk jobban. Ő nem akart ezekről az eseményekről beszélni.

– Nálatok is a jegyző bizta meg a földkiadó bizottság tagjait?

– A nyírlugosi jegyző. Hívtak a gyűlésbe, el is mentem, és mire visszaértem a Szabadságtelepre, már egyesek követelték apáik földjét. Így ment ez ezzel a becsapott, rászédett néppel.

Hatvani Gyulát egyébként a 2006. októberi önkormányzati választáson már nem választották meg újra Piricse polgármesterének.